

2018/3
Volume: IX
Number: 21
ISSN 2146-4901

2018
3

2018/3
Cilt: IX
Sayı: 21
ISSN 2146-4901

ŞIRNAK UNIVERSITY
JOURNAL OF DIVINITY
FACULTY

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/3 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 21
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKİN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Aralık 2018 / December 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir.
Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa
ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Teizm-Ateizm Gerilimi: Postmodern Durumlar ve Problemler

Hamdullah ERCİK*

Öz

Bu çalışmada, metafiziksel problemlere ek olarak, ateizm düşüncesine gerekçe oluşturan nedenleri tespit etmeyi amaçladık. Bu doğrultuda ilk olarak çalışmanın giriş kısmında araştırmanın problem bilgisine yer verilmiştir. İkinci aşamada felsefi-teolojik bir kavram ve sosyo-politik bir itham olarak araştırmanın problem bilgisini gerektiren ateizm kavramının belli zaman, zemin ve zihniyet koşulları içerisindeki kullanım biçimleri incelenmiştir. Bu yolla beşerî gerekçelerin somutlaştığı ateizm düşüncesi ile kurumsallaşmış teistik inanç anlayışları arasındaki gerilimin izdüşümleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak metafiziksel problemlere ek olarak *kusurlu tanrı tasavvurları ile psiko-sosyal değer krizlerinin* ateistik tepkilere yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ateizm, postmodern ateizm, teizm, zeuizm, deizm, Allah.

Theism-Ateism's Tension: Postmodern Conditions and Problems

Abstract

In this study, we aimed to determine the main causes of atheism thought along with metaphysical problems. In the first part of the study, it was given the information about problem of the research. In the second stage, it has been examined the use of the concept of atheism which is expressed as socio-political accusation as well as the philosophical-theological concept in terms of time, ground and mentality conditions. Afterwards, it was determined the projections of the tension which occur between the atheistic thoughts and the institutionalized types of theistic beliefs. As a result, it was concluded that the *flawed god-conceptions and psycho-social value crisis* continued to lead to atheistic reactions, in addition to the problems of the metaphysics

Keywords: Atheism, postmodern atheism, zeuism, theism, deism, Allah.

Makale gönderim tarihi: 31.10.2018, kabul tarihi: 18.12.2018.

* Arş. Gör., Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam A. B. D.

ORCID: 0000-0003-3710-5618

hamdullahercik@gmail.com

Atıf: Erçik, Hamdullah. "Teizm-Ateizm Gerilimi: Postmodern Durumlar ve Problemler". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/3 (Aralık 2018): 687-708.

Giriş

Ateizm konusunda asıl problem Tanrı'nın varlığı, doğası ve evrenle ilişkisinin mahiyeti ile ilgili metafiziksel problem durumudur. Buradaki problemde, Tanrı aşkın bir varlık olmayı tercih ettiği için Tanrı'nın var olduğu hususu kabul edilmediği sürece onun varlığı ve evrenle ilişkisi tasavvur edilememektedir.¹ Nitekim ateist olduğunu iddia eden insanlar, Tanrı'nın varlığını kabul etmedikleri için Tanrı'yı tasavvur edememe problemini aşamamaktadırlar. Öte yandan başlangıçta Tanrı'nın tasavvur edilme imkânı bulunmasa bile "Tanrı'nın var olup olmadığı" tartışmasının bir *ideal konuşma ortamında* çözüme kavuşturulması mümkün görülebilir.² Zira insanların hastalık, sel, depresyon, ölüm gibi tabii ve ahlaki kriz dönemlerinde inkârın muhtemel riskleri karşısında inanmayı tercih etmeleri beklenir.³ Ancak bazı insanların, hayatın olağan akışına aykırı bir şekilde, inkâr riskini alacak bir gözü kara durumu tercih ettiklerine tanık olmaktadır. Burada bazı insanların bu gözü kara durumu tercih ediyor olması asıl probleme inmeyi engelleyen başka problemlerin varlığına işaret etmektedir.

Ateizm konusunda asıl probleme inmeyi engelleyen problemler, insanların Tanrı'ya inanma ve onu konuşma biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum antropolojik gerekçelerin ateizm problemindeki rolünü ön plana çıkarmaktadır. Burada, Tanrı'nın bizim onu konuşmamıza ihtiyacı olduğunu iddia edemeyeceğimiz bir seviyede, insanı Tanrı'yı konuşmak zorunda bırakan antropolojik gerekçelerin başka insanların inançsızlık tepkilerine gerekçe oluşturduğu söylenebilir. Zira Tanrı'nın var olduğunu tasdik edip onu vahiy ve tabiat işaretlerinden hareketle tasavvur etme imkânı bulan insanlar artık ateist kalmamaktadırlar, ancak

1 Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin Hüseyin Fahreddin Razi (606/1209), *el-Muhassal fi Efkaru'l-Mutakaddimin ve'l-Mutaahhirin*, thk. Taha Abdurrauf Sad (Kahire: Mektebetu Külliyyati'l-Ezher, ts.), 16-17.

2 *İdeal Konuşma Ortamı* ifadesi için bkz. Jürgen Habermas, *Bilgi ve İnsansal İlgiler* (İstanbul: Küyerel Yayınları, 1997), 404- 412; Quentin Skinner, *Çağdaş Temel Kuramlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 170.

3 Blaise Pascal, *Pensees* (New York: Oxford University Press, 1995), 67-70.

süreç içerisinde gerçek Tanrı fikri yerine, mutlak hakikat iddiası ile kendi anlama geleneklerini yerleştirdikleri oranda başka insanların ateizm krizini derinleştirmektedirler. Bu anlamda antropolojinin teolojileştirilmesi faaliyetinin bir sonucu olan *kusurlu tanrı tasavvurlarının* ateizm düşüncesine gerekçe oluşturan problemlerden biri olduğu söylenebilir.

Tanrı'nın varlığı ve doğasını hakkıyla takdir edememekten kaynaklanan her türlü inanç kusurludur. Bu çalışmada kusurlu bulduğumuz ve inkârcı reflekslerden sorumlu tuttuğumuz *zeuizm*, antropolojinin teolojileştirilmesi anlamındaki en somut tanrı tasavvurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ İlk Çağdan itibaren *kavramsal istilasını* Tanrı'dan bahsedilen her dinde gömülü bulduğumuz zeuist Tanrı tasavvurunda, insan üretimi olan Tanrı imgeleri, pratikleri önceleyen bir din formunda gerçek Tanrı fikrinin yerine ikame edilmektedir.⁵ Buradaki inanç formunda, hak olan yaratıcının metafiziksel zemini kullanıldığı için zeuizmin sıradan insanlar tarafından fark edilmesi mümkün olmamaktadır. Mesela Orta Çağ Avrupası'nda zeuist dinsel bir örgütlenme biçimi olan kilise ruhbanlığı, dünyevi araçları yedeğine alarak kendi menfaatlerine uygun dinsel bir dünya kurmuştur.⁶ Daha sonra insanların bu durumu fark etmelerini önlemek için kilise imtiyazlarının savunulmasını din ve imanın savunulması şeklinde sunmuştur.⁷ Ancak teorik anlamda dünya hayatına ilişkin maddi imkânları yeren yöneticilerin ve din adamlarının aynı zamanda dünya nimetlerinden abartılı bir şekilde faydalanmaları yok-sul insanların dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim söz konusu zeuist tasalluta bir tepki olarak biriken seküler dalga, toplumsal sistemlerin tümünü dinden arındıracak derecede şiddetli bir öfkeyle toplumsal yaşamı etkisi altına almıştır.⁸

Metafiziksel problemlere ek olarak kusurlu tanrı tasavvurlarının ateizm problemini derinleştirdiğini iddia ettik. İnkârcı tepkilere gerekçe oluşturan üçüncü problem durumu ise psiko-sosyal değer krizidir. Bu problem durumunda ateistik düşünceler, maddi ve manevi açıdan kırılğan hale gelmiş insanların şikâyet felsefeleri üzerinden görünür hale gelmektedir.⁹ Bu seviyede insanlar çeşitli nedenlerden dolayı kaygı ve öfkelerini tanrıtanımazlık iddiaları üzerinden dile getirme yolunu seçmektedirler. Örneğin babaları ile iyi ilişkiler geliştirememiş çocukların toplum, devlet, okul ve Tanrı gibi üst otorite veya kurumlarla iyi ilişkiler geliştirmesini

4 *Zeuzim kavramı*, antropolojinin teolojileştirilmesi anlamını çağırıştırması bakımından Eski Yunan dönemi mitolojik tanrılardan biri olan *Zeus* isminden ilham alınarak kullanılmıştır.

5 Kuran'da geçen "Samiri'nin Buzağısı" için bkz. Taha 20/85-91; Araf 7/148-151.

6 Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000), 168; Nadim Macit, "Dini Bilginin Anlamı ve Farklı Dünyalar", *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu* (Çorum: 2002), 112

7 Roger Garaudy, *Yobazlıklar* (İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yay., 2016), 16; İbrahim Coşkun, "Dünyevi İslâm'ın Pratiği Önünde Bir Engel: Otokratik Tanrı Tasavvuru", *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu* (Çorum: 2003), 173.

8 Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, 166.

9 Miguel Farias, "The psychology of Atheism", *The Oxford Handbook of Atheism*, ed. Stephen Bullivant & Michael Ruse (Oxford University Press, 2013).

beklemek ne derece doğru olabilir sorusu bu anlamdaki psiko-sosyal değer krizlerine göndermede bulunmaktadır.¹⁰ Ancak buradaki değer krizinden kaynaklanan ateistik tavırların hakiki bir ateizmden ziyade geçici birer tepki hareketi olarak görülmesi daha uygun olur.¹¹

Putperestliğin, bir kusurlu tanrı tasavvuru olduğunu beyan eden ayetler Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla zikredilmektedir.¹² Aynı şekilde psiko-sosyal değer krizlerinin neden olduğu inanç sapmalarını ifade eden ayetler de yer almaktadır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de, Habil ile Kabil kıssasında, insanlık tarihinde "Kabil Sendromu / Cain Sendrom" olarak süregelen bir değer krizinin inançsızlık problemine dönüştüğünü görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de Kabil'i, kardeşini öldürmeye iten nedenin Allah'ın, Kabil'in hediyesini kabul etmemesi durumu olduğu ifade edilmektedir.¹³ Fakat öte yandan hediyeinin reddedilmesi ile Kabil'in kardeşini öldürmesi arasındaki ilişkiyi yorumladığımızda baba, kardeş, aile ve Tanrı tasavvurunun içerisinde yorumlandığı benliği bir bütün olarak sarsacak şiddette psiko-sosyal bir değer krizinin yaşandığını sezmekteyiz.¹⁴ Benzer bir durumu kardeşlerinin, Hz. Yusuf'u kuyuya atma eylemlerinde görmekteyiz.¹⁵

Psiko-sosyal değer krizlerine ilişkin atıflara Kur'an-ı Kerim öncesi kutsal metinlerde de karşılaşmaktayız. Örneğin ateistlerin sıklıkla kullandıkları "Tanrı'nın Sessizliği" metaforunda psiko-sosyal değer krizinin izlerini bulmaktayız.¹⁶ Burada Tanrı'nın sessizliği duygusu, hayat felsefesini mutluluk beklentisi üzerine kurmuş insanların yaşadıkları hastalık, ölüm acısı, şiddet, afet, evlat acısı, evlilik problemleri, istismar, cinayet gibi kişisel olarak direnme güçlerini aşan acılara Allah'ın kayıtsız kaldığını düşünmeleri temelinde gelişmektedir.¹⁷ Açıktır ki hayatı boyunca ahlaki ve doğal kötülüklerle karşılaşan bir kimse için *Tanrı'nın sessizliği* unutmaması olarak algılanmakta ve bu durum Tanrı'nın yokluğu şeklindeki bir vehme dönüşmektedir.¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın, insanların taleplerine karşı sessiz kaldığı veya unuttuğu şeklinde bir ifade geçmemektedir. Aksine Kur'an'da, dua edenin duasına cevap veren, her daim hazır ve nazır olan bir Allah inancı yer almaktadır.¹⁹ Bununla birlikte Müslümanların, Allah'ın kudretini hakıyla takdir edemediği du-

10 Paul C. Witz, "Ateizm Psikolojisi", çev. Kenan Sevinç, *Çanakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2013): 133-147.

11 Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi* (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017), 22.

12 Ankebut 29/19, 25; Tevbe 9/17.

13 Maide 5/27-31; Yaratılış, 4.

14 Julián Andrés ve González Holguín, *Cain, Abel, and the Politics of God* (New York: Routledge, 2017), 38-45.

15 Yusuf 12/9-15.

16 "Tanrı'nın Sessizliği / Silence of God" olarak kavramsallaştırılmıştır. Tevrat'ta bu ifade Hz. İbrahim'in çocuk sahibi olma arzusu temelinde yaşadığı sıkıntılarda Allah'ın kendisine on üç yıl sessiz kaldığı dönemin travmatik etkisini ifade etmek için kullanılmaktadır." Yaratılış 16/1-4, 15-16.

17 F. J. Fitzpatrick, "The Onus of Proof in Arguments About the Problem of Evil", *Religious Studies* 17 (1981): 25.

18 Yaratılış 16/25-31.

19 Hac 22/62; Bakara 2/186.

rumlarda, İslam ilahiyatının dua teorisini, Allah'ın her duaya hemen ve vasitasız cevap vereceği şeklinde anladıklarını tecrübe etmekteyiz. Bu durum çoğu zaman insanları temelsiz bir beklenti içerisinde sürüklemektedir. Hâlbuki hak inanca göre Allah, duaya evrenin içinde potansiyel olarak var ettiği afiyet, sağlık, emniyet ve şifa ile cevap vermektedir. Buna göre şifayı veren Allah olsa bile vasıtası doktordur. Rızkı veren Allah'tır fakat vasıtası çabadır. Güvenliği veren Allah'tır fakat vasıtası akıldır. Ancak kendi emek ve çabasına güvenme yerine insanları kör bir fatalizm içinde Allah ile karşı karşıya getiren *kusurlu tanrı tasavvurlarının* aynı zamanda *psiko-sosyal değer krizlerini* derinleştirme yolu ile ateizm düşüncesine neden olduğunu tespit etmekteyiz. Bu çok yönlü etkileşimi daha iyi anlamak için öncelikle ateizm ve teizm kavramlarının anlam çerçevesi ile söz konusu kavramların anlam yükünü oluşturan tarihsel sürecin anlaşılması beklenebilir.

1. Teizm ve Ateizm Gerilimi: Kavramsal Tahlil

Ateizm ile teizm arasındaki gerilime bakıldığında sürecin en başında *deizm*, *politeizm*, *monoteizm*, *animizm*, *zeuizm*, *agnostisizm* ve *panteizm* gibi tanrı inançlarını içine alan teizm düşüncesinin var olduğu söylenebilir.²⁰ Çoğu zaman dinsel bir sistem içerisinde vücut bulan *teizm* genellikle insanın tecrübe ettiği bir âlemden yaratıcı olan, evrene müdahale eden, seven ve merhametli olan, her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten, evrenin yaratıcısı, sonsuz, müteal ya da kimilerine göre mücessem ve müşahhas bir Tanrı'ya veya tanrılara inanmak ile gerektiğinde onlara yaklaşma ritüelleri yapmak şeklinde anlaşılmaktadır.²¹ Bu tanımdan hareketle meseleye baktığımızda teizmin bütün felsefi-teolojik tanrı tasavvurlarını, kusurlu tanrı inançları ile dini tecrübe konularını içine alan şemsiye bir kavram olduğunu söyleyebiliriz.

Ateizm ise teizmin iddialarının karşısında yer alan bir tanrısızlık tasavvurudur. Bu nedenle ateizm kavramı, tanrı tasavvurlarına dayanan teizme kıyasla inşa edilen bir kavram olmuştur.²² Buna göre ateizm kavramının tanımı, teizm kavramının anlaşıldığı yolla ele alındığında; ateizm, teizmin varlık sebebi olan en büyük bilgi doğrusunu imleyecek şekilde "a" olumsuzluk ekini kavramsal düzeyde teizm sözcüğüne eklemekte ve teizmin temel iddiası olan "Tanrı vardır" önermesini olumsuzlamaktır. Başka bir deyişle a-teizm "herhangi bir tanrının var olmadığına inanmak" veya "*hiçbir tanrı yoktur*" önermesini ileri sürmektir.²³ Bu genel yargı politeist inançları da kapsamaktadır. Dolayısıyla ateizm düşüncesi pratik, teorik, duygusal veya entelektüel olup olmadığına bakılmaksızın ister monoteist ister politeist olsun en genel ifadesi ile her türlü tanrı inancının reddedilmesi, dar an-

20 T. J. Mawson, *Belief in God* (Oxford Univ. Press, 2005), 9.

21 J. J. C. Smart ve J. J. Haldane, *Atheism and Theism: Great Debates in Philosophy* (Blackwell, 2002), 8.

22 George H. Smith, *Atheism: The Case Against God* (Prometheus Book, 2003), 17.

23 Paul Draper, "Atheism and Agnosticism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/atheism-agnosticism/>.

lamda ise İbrahimî dinlerin *teistik tasavvurlarına* karşı ontolojik ve epistemolojik düzeydeki bir inançsızlık tasavvuru şeklinde anlamak mümkündür.²⁴

2. Teizm ve Ateizm Gerilimi: Tarihsel Süreç

Teizm ve ateizm geriliminin tarihsel süreci ateizm ve teizm kavramlarının anlam yükünü biçimlendirmiştir. Günümüzde herhangi bir tanrı inancına sahip olmak anlamında kullanılan teizm kelimesi,²⁵ eski Yunanca'da *Zeus* ismine tekabül eden *Theus*'tan türetilmiştir.²⁶ *Zeus/Theus* ise politeist olan Eski Yunan'da panteonun, tanrı ve tanrıçalardan oluşan tapınak kurulunun, baş tanrısıdır.²⁷ Eski Yunan'da zaman zaman insanlara musallat olduğu söylenen tanrılarla ilgili mitolojik inançlar yaygındı. Bu inançlarda, neredeyse her işi ve durumu tanrıların sevincine veya öfkesine bağlamak toplumsal hayatı içinden çıkılmaz hâle getirmekteydi. Zira üretilen bütün mitler, maddi dünyanın doğasının ve insanoğlunun kaderinin hesabını tanrıların davranışlarına vermeyi ilham etmekteydi. Bu nedenle tanrıların insanoğlunun yararına olabilecek değişiklikleri yapmalarını sağlamak onların arzularını ve tutkularını öğrenip kurban, kefaret, büyü sözler, şarkılar, ilahiler ve dualarla ikna edilmelerine bağlıydı. Bunun nasıl yapılacağı bilgisi ise rahip aristokrasininin tekelindeydi. Bu sınıf elindeki gücü, sahip olduğu sırları kıskançlıkla saklayarak ayinlere, dinin amacına ve değerine kendilerinden başkasının yeterince inanacağını asla kabul etmeyerek korumaktaydı.²⁸ Anlatılanlardan hareketle eski Yunan toplumunda mevcut olan bir tapınak yapılanmasının birtakım tanrı imgeleri üzerinden insanların hayatlarına yön verdiği ve bir takım haksız tasarruflarda bulunduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu nedenle Tanrı'nın hakikatini kendi menfaatleri için manipüle eden ruhbanlık anlayışı ve dinlerin dokusuna işlediği oranda toplumsal tabakalarda seçkin bir zihniyet oluşturan *zeuist tasallutu* kadim ateizm probleminin en başına koymak mümkündür. Öte yandan *Zeus/Theus* kelimesinin tanrı inancına sahip olmak anlamında bütün tanrı inançlarına isim olması durumu zeuist tanrı anlayışın, her dinde var olan tanrı kavramını istila etmesini kolaylaştırmıştır.

Zeus gibi mitolojik dünyada var olan ve *kendi başına düşünebilen* anlamına gelen *Prometheus* ise aynı zamanda *gelecekte olabilecek şeyleri görebilen* bir başka miti temsil etmektedir.²⁹ *Prometheus* miti, inanç ve kültür alanlarını her alanda

24 Anthony Flew, *Dictionary of Philosophy* (New York: McMillan, 1979), 28; Smart ve Haldane, *Atheism and Theism (Great Debates in Philosophy)*, 8; Gordon Stein, "The Meaning of Atheism and Agnosticism", *An Anthology of Atheism and Rationalism*, ed. Gordon Stein (New York: Prometheus Book, 1980), 3; Michael Martin, *Atheism: A Philosophical Justification* (Philadelphia: Temple UP, 1990), 464-5; Kerry Walters, *Atheism: Guide For The Perplexed* (New York: Continuum International Publishing, 2010), 16, 22; David Ramsey Steele, *Atheism Explained From Folly to Philosophy* (Illinois: Open Court Publishing Comp, 2008), 3.

25 J. J. C. Smart ve J. J. Haldane, *Atheism and Theism (Great Debates in Philosophy)* (Blackwell, 2002), 8.

26 Joseph Campell, *Tanrının Maskeleri: Batı Mitolojisi*, 19, 229.

27 Michelle M. Houle, *God and Goddesses in Greek Mythology* (London, England: 2001), 14.

28 Alev Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler*, 2010, 65.

29 Houle, *God and Goddesses in Greek Mythology*, 32.

rasyonelleştirmeyi ifade eden demitolojizasyon evresinde, insanların zeuist tanrılar krallığına karşı yaptığı başkaldırıyı temsil etmektedir.³⁰ Bu mitolojik model İbrani literal-teolojide peygambere, Batı felsefi-teolojide ise filozofa denk gelmektedir. Ateizmin, ilk evrede mitolojik tanrıların tasallutuna bir tepki olarak yani *anti-zeuist* bir girişim olarak ortaya çıkmasından hareketle İlk Çağda ateizmin esasında *zeuizm* karşıtlığı üzerinden a-mitoloji olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde ateist adı verilen insanların aslında tanrısallığın belli mitolojik kavramlaştırmalarını ret eden kimseler olduğunu bilmek gerekmektedir.³¹ Bu nedenle, ilk biçimi ile ateizm esasında sosyal hayatı ve insan zihninin çalışma ilkelerini mitolojiden arındırma işlevi ile rasyonel bir ilahiyatın gelişmesine yardım etmiştir.³²

Ateizm kavramının ortaya çıkmasında Greklerin katkısı büyük olmuştur. Zira Grekler teorik ateizmi keşfederek kullanıma sunmuşlardır. Ayrıca ateizmin icadı *kendi başına düşünebilme* anlamındaki entelektüel düşüncenin *kendi geleceğini öngörmesi bakımından* yeni bir yol açmıştır. Ne var ki Grekler, Romalılar, Paganlar ve Hıristiyanlar aynı zamanda kendi karşıtlarını etiketlemek için de *ateist* kavramını kullanmışlardır. Daha sonraki dönemlerde bir gelenek içinde yaşayan insanlar siyaset, ekonomi ve akademi gibi hayatın her alanında rakiplerini susturmak için ateizm etiketini kullanma âdetini sürdürmüşlerdir.³³ Bu nedenle inançsızlık denilince hemen akla ateizm gelmemelidir. Zira bir dine müntesip olan birisi başka bir dinden olanın dinini reddedebilmektedir. Bu yüzden bazı noktalar dikkate alındığında ateizm, kimi durumlarda bir politik ideoloji olarak da düşünülebilir.³⁴

Antik Çağda tanrı tasavvuru, felsefi düzlemde ontolojik bir varlığın olup olmadığı meselesi etrafında cereyan ederken mitolojik/zeuist tanrı inançları halk arasında yaşamaya devam etmiştir.³⁵ Bu nedenle bu dönemdeki ateizm suçlamaları, mitolojik tanrıların korumaya çalışan sıradan halk tarafından yöneltilmiştir. Örneğin ateizmle ilk suçlanan Protagoras,³⁶ baskılar dayanılmaz hale geldiği bir dönemde Atina kralının himayesinde şehri terk etmiş, ancak gemi ile Sicilya adasına kaçmak isterken fırtınaya yakalanmış ve denizde boğulmuştur.³⁷ Aynı şekilde Xenophanes de halkın antropomorfik inançlarına karşı çıkmıştır. Tanrı'nın ölümlü olduğunu reddetmiştir. Sokrates ise sofistler gibi pratik meselelerle ilgilenmesine rağmen esasında hazcı ahlaka inanmayan bir düşünürdü. Fakat gençleri

30 Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal* (İstanbul: 2012), 171.

31 Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi*, 21.

32 Rudolf Bultman, *Remythologizing Theology* (New York: Cabridge Univ. Press, 2001), 176, 183.

33 Jan N. Bremmer, "Atheism in Antiquity", *The Cambridge Companion of Atheism*, ed. Michael Martin (UK: Cabridge UP, 2007), 22 ; Smith, *Atheism: The Case Against God*, 10.

34 David Sanford, "Atheism", *The Encyclopedia of Philosophy*, ed. Paul Edwards (New York: Mc Millan, 1967) 1: 174.

35 Bremmer, "Atheism in Antiquity", 12.

36 Ahmet Aslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi*, 1: 288.

37 Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993), 42.

baştan çıkarmak ve Atina'ya yeni tanrılar getirmekle suçlanarak öldürülmüştür.³⁸ Aristo'nun da aynı şekilde ateistlikle suçlandığı bilinmektedir. Fakat Sokrates'in başına gelenleri bildiği için Khalkis adındaki Yunan şehrine kaçmış ve daha sonra mide hastalığından hayatını kaybetmiştir.³⁹

Helenistik dönemde sıradan insanlar kendi pagan inançlarını ve mitolojik tanrılarını korumak için düşünürleri ateistlikle suçlamaya devam etmişlerdir. Örneğin Helenistik dönemin en önemli bilgilerinin kendisinden alındığı Epikür, kendisinin ateist olduğunu söylemez. Ancak Stoikler onun fiziğine saldırırken kitabında tanrılardan bahsetmediğini gerekçe göstererek onu ateizmle suçlamışlardır. Daha sonraki dönemde Roma'da yaygın olan pagan inançlar Hristiyanlığı tanrı-tanmaz/tanrı bilmez anlamına gelen *atheoi* ve *heretic* ifadeleri ile tanımlamışlardır.⁴⁰ Böylece kutsal kitabı ve peygamber inancı olan insanlar tarihte ilk defa ateizmle suçlanmışlardır. Bu ilginç durum içinde ortaya çıkan Tertulian ve Origenes, Hristiyanlığı o dönemin pagan *teistlerine* karşı savunmuş, putperestlerin Hristiyanlara yönelttikleri ateistlik suçlamalarıyla mücadele etmişlerdir.⁴¹ Öte yandan Hristiyanlığın ortaya çıkışı ile birlikte Rudolf Bultman'ın deyişi ile hem 'inancın mitolojiden arındırılması' süreci hız kazanmış, Paul Tillich'in ifadesi ile hem de metafiziksel seviyeye çekilen Tanrı'ya ontolojik seviyede hakikat atfedilmiştir.⁴² Fakat *Zeuizm* metafiziksel alanı istila ettiği antropomorfist biçimiyle bütün Orta Çağ tanrı anlayışlarını hak inancın ilkeleri ile çatışmalı hale getirmiştir. Ancak bununla birlikte Orta Çağ'da dinî-felsefî anlamda tam bir ateizm fikrinin görüldüğü söylenemez. Bu durumun sebebi fikrin boşluğundan ziyade kilisenin baskı ve politikalarıdır. Zira Orta Çağ'da sarsılmaz kabul edilen dini hakikat karşısında ateizm eğilimi bir tür delilik sayılmaktaydı.⁴³ Ancak bu dönemde tanrısallığın ve aşkınlığın devrimci bir kavranışını benimseyen Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar pagan çağdaşlarını ateist olarak nitelendirmeye devam etmişlerdir.⁴⁴

Latince eskinin, tarihsel olanın mukabili anlamında kullanılan "modo" kelimesinin nitelediği zamanlarda ateizm, modernite ile doğmuş ve Fransız ihtilalinin fikirleri içerisinde bütün Dünyaya yayılmıştır.⁴⁵ 1540 yılında ilk ateizm teriminin Michael J. Buckley'in batıl inançlar üzerine yazdığı "On Superstition" adlı kitabında yer bulmasından çok sonra, Avrupada 1650'de "Cadı Çılgınlığı" dönemlerinde, içine şeytan kaçmış rahibelerin davasının tartışıldığı zamanlarda, kiliseye karşı

38 Gökberk, *Felsefe Tarihi*, 48.

39 Walters, *Atheism: Guide For The Perplexed*, 25.

40 Jan N. Bremmer, "Atheism in Antiquity", *The Cambridge Companion of Atheism*, ed. Michael Martin (Cambridge University Press, ts.), 21.

41 Tertullian, *The Prescriptions Against the Heretics*, quoted in *Classical Statements on Faith and Reason*, ed. L. Miller (New York: Random House, 1970), 3-10; Bremmer, "Atheism in Antiquity", 22.

42 Şaban Ali Düzgün, *Sosyal Teoloji* (Ankara: Lotus Yayınları, 2012), 24.

43 Aydın Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Ateizm ya da Teizm* (İstanbul: Kaknüs Yay., 2001), 21, 42.

44 Karen Armstrong, *Tanrının Tarihi*, 22.

45 Gavin Hyman, *Ateizmin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010), 20, 26.

olan inkâr bütünüyle Tanrı'nın reddi anlamında kullanılmaya başlandı.⁴⁶ Bu dönemde Denis Diderot (1713-1784) Newton'un hareket kuramını kendi fikirlerinin başlangıcına koyarak sistematik ateizm düşüncesinin toplumsallaşmasının önünü açan ilk kişi oldu.⁴⁷ Kuşkusuz bu tavır agnostik Thomas Huxley'in metafiziksel kuşkuculuğundan daha radikal sonuçlar üretecekti.⁴⁸ Nitekim ateizm düşüncesi süreç içerisinde içinde kozmoloji, teoloji, etik ve sosyal faaliyetleri içinde barındıran bir inanç seti haline gelmiştir.⁴⁹

Modernizmle birlikte Tanrısal bir meydan okuyuşa dönüşen ateizm hem içerisinde kusurlu tanrı anlayışların olduğu bütün tanrı inançlarının hem de her türden tanrısal kültürün inkârına dönüştü.⁵⁰ Bu dönemde ateizmin reddettiği Tanrı veya tanrılar üç semavi din olan Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın Tanrı'sı olduğunu söylemeye bile gerek yoktur.⁵¹ Hâlbuki üç semavi dine teist desek de aynı şeyi kast etmemekteyiz.⁵² Semavi Tanrı tasavvurları arasındaki farkı Richard Dawkins de itiraf etmiştir. Dawkins'e göre Yahudi bozkır kabilesinin katı ve seçkinci Tanrı'sı Hristiyan öğretisi içerisinde katılığını, İslam öğretisi içerisinde ise seçkinciliğini terk etmiştir.⁵³ Hegel ise İslam öğretisinin Hristiyanlığın somut, Yahudiliğin seçkinci ve yerel Tanrı anlayışını evrenselleştirdiğini söylemektedir.⁵⁴

Ateistler, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren tenkitlerini daha çok İslam ilahiyatına yöneltmeye başlamışlardır. Ateistlerin, İslam ilahiyatına yönelttiği tenkitlerde tarihsel süreç içinde Avrupa kilise doktrini karşısında biriktirilen hıncın bütün teistik dinlere teşmil edilmesi ile Müslümanların insan, toplum ve tabiat düzleminde ortaya koydukları eylemlerin sonuçlarının İslam ilahiyatına mal edilmesi gibi konular etkili olmuştur. Nitekim Yeni Ateizm Akımının dört önemli temsilcisi olan Sam Harris, Richard Dawkins, Christopher Hitchens ve Daniel Denett dini inançların tahammülsüzlük, baskı ve şiddeti besledikleri gerekçesiyle Müslüman kimliği taşıyan insanların eylemlerine atıflarda bulunmuşlar ve İslam ilahiyatına açıkça saldırmışlardır.⁵⁵

Sam Harris, dindar insanlar deli olmasalar da inançlarının özünün delice olduğunu söylemektedir.⁵⁶ Sam Harris'e göre inançlı insanlar, Tanrı'nın kesin itaat

46 Hyman, *Ateizmin Kısa Tarihi*, 22.

47 Hyman, *Ateizmin Kısa Tarihi*, 20, 25.

48 Hyman, *Ateizmin Kısa Tarihi*, 27.

49 Julian Baggini, *Atheism: A Very Short Introduction* (New York: Oxford Üniversitesi Press, 2003), 74.

50 Gavin Hyman, "Atheism in Modern History", *The Cambridge Companion of Atheism*, ed. Michael Martin (New York: Cabridge Univ. Press, 2007), 30; Paul Draper, "Atheism and Agnosticism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition), ed. Edward N. Zalta, URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/atheism-agnosticism/>.

51 Walters, *Atheism: Guide For The Perplexed*, 17.

52 Mawson, *Belief in God*, 9.

53 Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, çev. Tunç Tuncay Bilgin, (yy.: Kuzey Yay, 2012), 52.

54 Hişam Cuayyit, *Avrupa ve İslam*, çev. Kemal Kahraman (İstanbul: 1995), 116.

55 Walters, *Atheism: Guide For The Perplexed*, 119.

56 Sam Harris, *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason* (New York: W. W. Norton, 2004), 72.

tavsiye ettiğini söylemektedirler. Öte yandan delice inançlara sahip bazı insanların inançlarından hareketle kendilerine ahlaki görevler de yüklediğini iddia etmiştir. Fakat Harris'e göre bu dinsel inançlar iki yoldan şiddet üretmektedir. Birincisi dinsel inançlar Tanrı'nın isteği gerekçe gösterildiği sürece bir başkasını kolayca öldürme iradesine dönüşebilme potansiyeline sahiptir. İkincisi ise inançlı insanlar toplumun ahlak sistemini kendi dinsel doğruları ekseninde tanımlama yükümlülüğünü duydukları için kendi takipçilerinden başka herkesin hissettiği bir baskı yolunu açmaktadırlar.⁵⁷ Bu yüzden Sam Harris Tanrı'ya yönelik duygusal imanı tehlikeli bulmuştur.⁵⁸ Sam Harris'in bu genellemelerinin hatalı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Fakat aynı zamanda kusurlu tanrı tasavvurlarının bilgi yollarını beslemekte olan taklidi imanın, çok güçlü bir eylem unsuru olduğu için ancak iyi bir amaca hizmet ettiği sürece doğru olabileceği hususunu belirtmek gerekmektedir.⁵⁹

Sam Harris, Eski Ahit'teki barbarlığa ve tehlikeli eskatolojik izlere rağmen, kısmen dini kimliğinden soyutlanarak seküler bir anlama evrildiği gerekçesiyle, Yahudiliği ve Hristiyanlığı makul görürken İslam'ı İbranî inançlar arasındaki en tehlikeli din olarak göstermektedir. Harris, İslam'ı gerçekten "iyi niyetli bir inanca dönüştürmek için bir yeniden yorumlama mucizesi gerekir" diyecek kadar ileri gitmiştir.⁶⁰ Bu düşünce, İslam'ın "günümüzde kötülük için en büyük güç" olduğunu söyleyen Richard Dawkins tarafından da dile getirilmektedir.⁶¹ Sonuç olarak Christopher Hitchens, Richard Dawkins, Sam Harris ve Daniel Dennett gibi yeni ateist akımın düşünürleri İslam'ı şiddet üreten din anlayışlarından dolayı tehlikeli görmektedirler.⁶² İslam'ın kurucu kaynaklarına bakıldığı zaman Yeni Ateist Akım'a mensup ideologların haklı olmaları mümkün değildir. Fakat son dönemde ortaya çıkan radikal dini örgütlerin uygulamaları kurucu kaynaklar yoluyla üretilen kusurlu din anlayışlarının sıhhati hakkında yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Öte yandan nükleer silahların çoğalmasında $E=mc^2$ bilgisini suçlu tutamayacağımız gibi cemaat dinlerine mensup insanların kendi tasavvurlarının sonucu olan aşırılıklar ve zulümlerden dolayı da Tanrı'yı suçlu görmenin sağduyulu bir tavır olmadığını belirtmek gerekmektedir.⁶³

Teizmin kırılmalılığı, inancın beşeri çıkar ve eğilimlerin yapı bozucu yönlendirmelerine karşı savunmasız olmasından kaynaklanmaktadır.⁶⁴ Nitekim her

57 Sam Harris, *Letter to a Christian Nation* (New York: Alfred A. Knopf, 2006), 80-81.

58 Sam Harris, *The End of Faith*, 44.

59 Stephan D. Unwin, *Tanrının Olasılığı* (İstanbul: 2005), 120.

60 Sam Harris, *The End of Faith*, 44.

61 Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 12, 52.

62 Abigail Holmes, "Atheists on Islam: How the Atheist Community at UIUC Perceives Islam and Relates to the Campus Muslim Community", *The Undergraduate Research Journal of the Ethnography of the University Initiative* 2/1 (May 2015): 1 Ayrıntılar için bkz. Harris, *The End of Faith*, 44, 72.

63 Anthony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*. çev. Hasan Kaya ve Zeynep Ertan (İstanbul: Profil Yay., 2014), 18.

64 Ahmet Akbulut, *Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci*, (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 125.

dönemde Tanrı'ya inanan birtakım insanların, Tanrı'yı insanbiçimci veya madde biçimci kalıplara indirgedikleri ölçüde onu başka insanların aleyhine araçsallaştırabilmeleri mümkün olmuştur. Böyle bir durumda ateizm ötekinin bir tepkisi olarak kendine varlık alanı bulmuştur. Fakat başlangıçta zeuizmi tenkit ederek ortaya çıkan ancak zamanla metafizik düzlemdeki yaratıcıyı inkâra varan ateizm, Tanrı'nın var olduğuna inanmamanın gerekçesini Tanrı'nın deneysel yöntemle tespit edilememesine bağlamış olması esasında ateizmi riskli olduğu kadar sağduyuya aykırı zorlama bir inanç haline getirmiştir.⁶⁵ Zira var olması mantıken muhal olmayan bir şeyin olabilirliğini yadsımamak sağduyuya daha uygun bir davranıştır.

3. Ateizm Türleri

Ateizm düşüncesi, hak inanca göre, tümü ile batıl olan inanç kategorisindedir. Ateizmin, teistik batıl inançlardan olan pagan ve *zeuist* tanrı tasavvurlarına karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı dönemdeki mücadelesinde hak inanç ile dirsek temasında bulunması bu sonucu değiştirmemektedir.⁶⁶ Zira her ne kadar ateizm düşüncesi putperestliğe karşı mücadele etmiş olsa da, ateistik düşüncenin inkârını metafizik düzlemdeki bütün varlık alanına teşmil ettiği klasik ve modern dönem pozitivizmini dikkate aldığımız zaman ateizmin hak inancın karşısında yer aldığını tespit etmekteyiz. Öte yandan ateistik düşüncenin, kusurlu tanrı tasavvurları ile hak inanç arasında doğru bir inanç istikametine yerleşmediği oranda kendi içinde farklı yankıları ve kısımları olan bir şemsiye kavrama dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu anlamda kendi içerisinde dallanıp budaklanan ateistik tanımlamaları öncelikli olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Bu kısımlardan birincisi *metodolojik ateizm*, ikincisi ise *gerçek ateizm*dir.⁶⁷ İnançta postmodern durumlar olarak ortaya çıkan yeni inanç biçimleri ise makalenin dördüncü başlığında incelenecektir.

3. 1. Metodolojik Ateizm

Metodolojik ateizm, insanın bilgi süreçlerinde başvurduğu tecrübe etme ve sistematik düşünme yetilerinin tanrıtanımazlık ideolojisi ile istila edilmesi sonucunda üretilmiş bir tanımlama biçimidir. Burada insanın duyuusal tecrübe vasıtalarını kendisine mal eden ateizm, aklın bir takım idelere sahip olduğunu ve bu idealler üzerinden önermelerin temellendirilebileceğini iddia eden rasyonalizmi ikmal etmek yerine hakikati varlığın tecrübe edilebilir yönüne tahsis eden salt tecrübi bir yaklaşımı esas almıştır. Böylece kültürel olguları fiziksel olgularla açıklamanın

65 Smith, *Atheism: The Case Against God*, 15.

66 Rudolf Bultman, *Remythologizing Theology* (New York: Cabridge Univ. Press, 2001), 176, 183.

67 Rudolf Bultmann, "Protestan Theolgy and Atheism", *The Journal of Religion* 52/4 (1972): 331.

materyalist bir metod olduğu fikri yerleşmiştir.⁶⁸ Bu süreçte ateistlerin kendi dünya görüşlerini tahkim etmek ve iman kavramında doğruluk arayışını talep eden epistemolojik içeriği dönüştürmek için deneysel yöntemi esas almaları bu kanıyı güçlendirmiştir.⁶⁹ Böylece deneysel yöntem ile ateizmin bilgiyi görünen maddi âlemin doğasına tahsis eden yaklaşımının natüralizm merkezinde ortaklaşması deneysel metodun, bilimsel ateizm veya bilimsel materyalizm gibi isimlerle anılmasına sebebiyet vermiştir.

Ateizm, objektifliği tavsiye eden bilimsel ahlakı da istila etmiştir. Örneğin adına bilimsel ya da metodolojik ateizm dedikleri yaklaşım, aynı zamanda sorulması gereken soruları korkusuzca sorabilmeyi ve onları temellendirmeyi içine alan bir tarafsızlık vurgusu şeklinde anlaşılmalıdır. Hâlbuki bilgi sürecinde objektif bir sonuca gitmek için akıl ve iradeyi her türlü otoritenin baskısı altına almamak ateizmin değil bilimsel düşüncenin gereğidir. Bu anlamda *Tanrı'ya inanmakla birlikte Tanrı'dan bahsederken metodolojik olarak kullanılan bilimsel teknikler ateizm değildir.*⁷⁰ Öte yandan bir kimsenin metodolojik teknikleri kullanması için ateist olmasına gerek yoktur. Aynı şekilde metodolojik yöntemi kullanmak kişileri ateist yapmamaktadır.⁷¹ Fakat başlangıçta kusurlu tanrı tasavvurlarını tenkit eden bir yöntemin zamanla dinselleştirilmesi anlamında gerçek ateizmin risklerini göz önüne aldığımızda söz konusu metodolojik perspektife bilimsel ateizm, bilimsel materyalizm veya metodolojik natüralizm yerine sadece bilimsel yöntem demek daha doğru olur.

3. 2. Gerçek Ateizm

Ateizmi en başından iki kısma ayırdık. Adına bilimsel ateizm denilen yaklaşımın epistemik bir tutum olduğu için gerçekte bir inkâr olmadığını ancak bilimsel bir yöntemi herhangi bir inanç hattına tahsis eden isimlendirmenin de kasıtlı olduğunu tespit ettik. Bunun dışında kalan ateistik tutumlar ise gerçek ateizm içinde değerlendirilmiştir. Burada gerçek ateizmi *bilinçli ateizm* ve *bilinçsiz ateizm* olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bilinçsiz ateizm teorik çerçevede meselelerin bilincinde olmamakla birlikte *ateist hal* içinde bulunmayı ifade eder. Çünkü bilinçsiz ateizmde Tanrı bir önerme içinde inkâr edilmemektedir. Fakat gündelik yaşantıda Tanrı'nın varlığına ilişkin bir belirti verilmemektedir. Burada Tanrı'nın fenomenolojik algısı yaşamın olağan akışı içinde gizlenmektedir.⁷² Ancak bu durum inancını gizlemiş herkesin ateist olarak nitelenmesini haklı gösterebilir mi?

Ateistlere göre bilinçsiz ateizmin bir tür inançsızlık olarak tanımlanması hu-

68 Richard. E. Nisbett, *Düşüncenin Coğrafyası*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Varlık Yayınları, 2015), 41.

69 Rudolf Bultmann, "Protestan Theology and Atheism", 331.

70 Rudolf Bultmann, "Protestan Theology and Atheism", 331.

71 Kerry Walters, *Atheism: Guide For The Perplexed* (New York: Continuum International Publishing, 2010), 36.

72 Rudolf Bultmann, "Protestan Theology and Atheism", 331.

susu esasında teizmi beyan etmeyen durumların da ateizmin içinde varsayılmasından kaynaklanmıştır. Çünkü bilinçsiz ateistler açık bir şekilde Tanrı'nın varlığını kabul ettiğini söylememektedirler.⁷³ Bu yüzden bilinçsiz ateizme bilinçli bir inkâr olmaksızın Tanrı'ya yönelik bir inancın yokluğu anlamında örtülü ateizm de denilmiştir. Bu nedenle gizli bir ateist, bir Tanrı'ya inanmayan, ama onu açıkça reddetmeyen veya teizmin hakikatini reddetmeyen kimsedir. Ateistler burada çocukların durumunu örnek göstermişlerdir. Ateistler, bir çocuğun Tanrı'nın farkında olmaması hususunu örtülü/bilinçsiz/gizli ateizm olarak konumlandırmışlardır. Çünkü ateistlere göre çocuklar burada teorik anlamda ateizmin niteliklerine uygun düşecek şekilde Tanrı'ya inkâr etmemektedirler. Fakat öte yandan Tanrı'nın farkında değildirler. Bu nedenle burada bilinçli bir inkâr olmadığı için bu inanç durumu bilinçsiz/örtülü/gizli ateizm türüne dâhil edilmiştir.⁷⁴

Çocukları doğuştan ateist gören bilinçsiz ateizm türüne mutlak ateizm denir. Mutlak ateizm, teizmin, dinin rasyonel-apriori kodlarının Tanrı tarafından önceden belirlenmiş olduğu tezini inkâr etmek için ileri sürülmüştür. Ateistler bunu temellendirmek için var olan gerçeği tahrif ederek maddenin kaynağını madde ile açıklama yoluna gitmişlerdir.⁷⁵ Ateistlere göre insan hayata nötr olarak başlamaktadır. Ancak ateistler nötr kelimesini ateizmi desteklemek için kullanmışlardır. Zira ateistlere göre hiçbir Tanrı inancına sahip olmayan bir kimse ateist oluyorsa bu durumda yeni doğan bir çocuk herhangi bir inancı olmadığı için doğal olarak ateist olmaktadır. Fakat bu iddia ahlaki anlamda kabul edilebilir değildir.⁷⁶ Öte yandan insanlar doğuştan ateist ise daha sonra nasıl teist olmuşlardır sorusu önem kazanmaktadır. Ateistlere göre insanların, boynuzlu at inancına sahip değilken bir Tanrı inancına sahip olmalarının sebebi yüzyıllardır teistlerin kurumsallaşmış dinler eliyle uyguladıkları baskılardır. Böylece aslında Tanrı'ya inanmayan insanlar işkence ve ölümlerle karşı karşıya kalmamak için teist olmaktadır.⁷⁷ Hatta Dawkins'e göre dinlerin birbirini kötü görmesinin sebebi de çocukluktan itibaren uygulanan bu beyin yıkamadır.⁷⁸ Fakat her durumda iman meselesinin harici her türlü etkinin üstesinden gelebilen içsel bir olgu olduğu hususunu hatırd tutmakla birlikte kusurlu tanrı tasavvurlarının ateistik eğilimlere gerekçeler oluşturduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Mutlak ateizmin tam karşısında *mutlak teizm* yer almaktadır. Hristiyanların asli günah doktrini ile doğuştancılığa göndermede bulunmaları gibi Müslümanlar da insanın doğuştan masum olması hususu üzerinden inancın fitri olduğunu,

73 Rudolf Bultmann, "Protestan Theolgy and Atheism", 331.

74 George H. Smith, *Atheism: The Case Against God* (Bibliophile, 2003), 13.

75 İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam* (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2014), 19.

76 George H. Smith, *Atheism: The Case Against God*, 13.

77 David Ramsey Steele, *Atheism Explained From Folly to Philosophy* (Illinois: Open Court Publishing Comp., 2008), 3.

78 Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 12.

onun ezelde takdir edilmiş olarak insanda bil-kuvve bulunduğunu savunmaktadırlar.⁷⁹ Bil-kuvve iman durumunu, İslam'a meyilli olmak, Müslüman olmak anlamındaki *hanif* kelimesi üzerinden Kuran'a dayandırmak mümkün görülmüştür.⁸⁰ Ancak doğuştan iman algısı daha çok fitrat delili üzerinden gerekçelendirilmiştir. Bu anlamda bil kuvve inanca doğrudan işaret eden bir hadise atf yapılmaktadır. Kaynaklarda geçtiği şekliyle Hz. Muhammed (sav) bir sözünde "Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar" demektedir.⁸¹

Gerçek ateizmin ikinci türü olan bilinçli ateizmde ise, -bilinçsiz ateizmde var olan Tanrı'nın görmezde gelinmesi durumu yerine, daha çok J. P. Sartre'ın ve Nietzsche'nin nihilizmini dışa vuran *Hristiyan tanrı anlayışının öldürülmesi* şeklinde bir yaklaşım bulunmaktadır. Burada bilinçli ateistlere göre insanların tasavvur ettikleri tanrılar gerçekten ölüdür. Bu anlamda bilinçli ateistler Hristiyan Tanrı doktrinine karşı mücadele etmekte ve Hristiyanlığın dinsel dogmalarını kategorik olarak inkâr etmektedirler.⁸² Bu düşünce biçimi daha sonra Viyana Neo-Pozitivist çevrelerde Tanrı'nın tümüyle yadsındığı, Tanrı kavramının ise anlamsız görüldüğü bir inkâra evrilmiştir.⁸³ Hatta Viyana Çevresinin önemli felsefecilerinden biri olan Alfred Jules Ayer, teizm ile birlikte ateizmi de tenkit etmiştir. Ona göre ateist olmak teist olmak kadar saçmadır. Çünkü esasında "Tanrı vardır" veya "Tanrı yoktur" önermesinin bir anlamı yoktur.⁸⁴ Görüldüğü üzere her durumda bilinçli ateizme göre Tanrı'ya inanmak bir yanılısamadır. Tanrı hakkındaki konuşmalar ise mitolojidir.⁸⁵ Benzer apaçık ifadelerden sonra bilinçli ateizme açık ateizm demek mümkün olmuştur. Zira bilinçli bir inkârdan dolayı burada Tanrı inancının yokluğu söz konusudur.⁸⁶

Ateizmin temellendirilmesi söz konusu olduğunda burada asıl rol alanlar bilinçli/entelektüel ateistlerdir. Bu anlamdaki ateizm eğilimine teorik ya da felsefi ateizm denir. Entelektüel çaba ile inançsızlığı temellendirme anlamındaki felsefi ateizm, gündelik yaşantı ile kendini gösteren pratik ateizmden farklıdır.⁸⁷ Felsefi ateizm Tanrı'nın varlığını tartışmaya açarak teistik inançlara sistematik cevaplar

79 Rum 03/03; Ebu'l-Kasım El Hüseyin bin Muhammed Maruf bi'l-Rağıb İsfehani (h. 502), *el-Müfredat fi Garibi'l-Kuran (Mustalahat)*, ed. Muhammed Seyyid Keyhani (Beyrut: Daru'l-Marife, ts.), 382; Eyub b. Musa el Hüseyini Ebu'l-Beka (h. 1095), *el-Külliyat Mucem fi Mustalahat ve'l-Furug el-Lugavviyye (Mustalahat)*, ed. Adnan Değiş ve Muhammed Masri (Kum: Müessesetü'r-Risale, 1433), 255.

80 Ahmed b. Zekeriyâ el-Gazvini İbn Fâris, *Mu'cemu Mekayisu'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (yy.: Daru'l Fikr, 1979), 2: 110; Eyyub bin Musa el Hüseyini Ebu'l Beka, *el-Külliyat Mucem fi Mustalahat vel Furug el-Lugavviyye*, thk. Adnana Derviş ve Muhammed el Masri (Beyrut: Mevsuatı Risale, ts.), 359.

81 Buhârî, "Cenâiz", 92; Ebû Dâvut, "Sünne", 17; Tirmizî, "Kader", 5; Müslim, "Kader", 22-24; Darimi, "İsti'zan", 54.

82 Rudolf Bultmann, "Protestan Theolgy and Atheism", 333.

83 Alfred Jules Ayer. *Language, Truth and Logic* (New York: Dower Publications, 1946), 115.

84 Anthony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Hasan Kaya ve Zeynep Ertan (İstanbul: Profil Yayınları, 2014), 9.

85 Rudolf Bultmann, "Protestan Theolgy and Atheism", 332.

86 George H. Smith, *Atheism: The Case Against God*, 13.

87 David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: İmge Kitabevi, 1995), çevirenn önsözü, 9.

vermekte, onları delillerle bilinçli bir şekilde çürütmeye çalışmaktadır.⁸⁸ Pratik ateizm ise gündelik hayatta “Tanrı yokmuş gibi yaşamak” tarzını ifade etmektedir. Ancak aynı toplum içinde bazı pratik ateistler, insanları psikolojik veya fiili baskı ile çeşitli ateistik yaşam modellerine yönlendiren aktif/militan ateistlere dönüşebilmektedirler. Bazıları ise entelektüel düzeyde ateist olmalarına rağmen teist veya dindarlarla yaşamaya devam edebilmektedirler. Örneğin Feurbach (1804-1872), Nietzsche (1844-1900), Freud (1856-1960) ve Marx (1818-1872) gibi inançsız bir toplum teorisi geliştirmeye çalışan düşünce insanları ile Einstein gibi teist olan fakat cemaat ve vahiy dinlerine karşı mesafeli duran bilim insanları da teistlerle birlikte yaşamışlardır.⁸⁹

Ateizm inançsızlığı gerekçelendirebilme bakımından ise *pozitif-negatif* veya *aktif-pasif* şeklinde sınıflandırılmıştır. Burada aktif olarak Tanrı’ya inanmayanlar *pozitif ateist* olarak tanımlanmıştır. Herhangi bir Tanrı inancının yokluğuna ise *negatif ateizm* denilmiştir. Negatif ateistler, agnostik bir tavır içinde, Tanrı’nın var olduğunu düşünmek için yeterli sebep olmadığı gerekçesiyle Tanrı vardır iddiasını reddedenlerdir. Bu anlamda bütün pozitif ateistler zorunlu olarak negatif ateisttirler. Fakat her negatif ateist, pozitif ateist değildir. Pozitif ateizmde, negatif ateizmdeki gibi kanıtsız kabullere dayanan bir iman kabul edilmez. Negatif ateizmde, daha zayıf ateizm olarak, kişiler sadece Tanrı’nın varlığını reddetmekle yetinmekte, Tanrı’nın var olmadığı veya var olamayacağına dair bir iddia ileri sürmemektedirler. Pozitif ateizmde ise, daha güçlü ateizm olarak, kişiler Tanrı’nın varlığını reddetmekle kalmaz, böyle bir Tanrı’nın var olamayacağına dair pozitif bir iddiada da bulunurlar. Bilinçli ateizmin Tanrı’nın olmadığına yönelik argümantasyona girdiği durumlarda ateistik tavır aktif-pozitif hale gelmektedir.⁹⁰ Öte yandan pozitif ve negatif ateistler epistemolojik gerekçelere dayandıkları için bilinçsiz/örtük ateizm kategorisine girmemektedirler.

4. Ateizm Ötesi: Postmodern İnanç Durumları

Tanrı yerine ilahlaştırılmış beşeri tasavvurları ifade eden zeüst/antropomorfist anlayışların her durumda ateistik tavırları beslediğini söyledik. Bu anlamda birçok ateistik tutumun varlığından haber verdik. Fakat ateistlerin Tanrı ile ilgili iddiaları takdir etme biçimleri, bu konudaki amaçlarının sadece Tanrı hakkında bilgilenmek olmadığını ima etmektedir. Zira ateistlerin insanlardan şikâyet edip hak inanca sırt dönmelerini sağduyulu bir davranış olarak görmek mümkün değildir.⁹¹ Öte yandan bu durum, problemin sadece teolojik olmadığını göstermektedir. Açık ki zeüstlerin, Tanrı fikrini olumlamak üzerinden maddi ve manevi

88 Aydın Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Ateizm ya da Teizm* (İstanbul: 2001) 123.

89 Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 24; Antony Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, çev. Hasan Kaya v.dğr. (İstanbul: 2014), 17; Aydın Topaloğlu, *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Ateizm ya da Teizm* (İstanbul: 2001), 10.

90 Kerry Walters, *Atheism: Guide For The Perplexed* (New York, Continuum International Publishing, 2010), 11.

91 Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 27.

imkân arayışına yönelmesi gibi ateizm düşüncesine sahip birtakım insanlar da Tanrı'yı inkâr üzerinden maddi ve manevi imkân arayışına yönelmişlerdir. Nitekim modern dönemlerde ateizm düşüncesinin, epistemolojik bir inkârın ötesinde inanç seti vaaz eden ve sosyo-ekonomik talepleri olan bir dünya görüşü haline geldiğini bilmekteyiz.⁹²

Kurumsallaştığı oranda ideolojileşen ateist anlayış ile zeuist anlayışın bütün dünyayı etkisi altına aldığı soğuk savaş geriliminden sonra inanç dünyasında, postmodern bir döneme girilmiştir. Çünkü ateizm düşüncesine sahip insanların zeuizm gibi kusurlu tanrı tasavvurlarını tenkit etmeleri gerekirken doğrudan hak inancı hedef almaları ateistik ütopyanın sürdürülmesini güçleştirmiştir. Zira tüm kitlede inanç ve değerde şüphe oluşturmak insanların çoğunun taşıyamayacağı bir yüke dönüşmüştür.⁹³ Sonuç olarak zeuizmin tabiat ve toplumda yarattığı tahribatı telafi etmek için ortaya çıkan ateizmin bir ideoloji olarak yaşattığı haksızlıklar ateist idealin çevresindeki masumiyeti götürmüş ve ateizmi süreç içinde zayıflatmıştır.⁹⁴

Hakikat yerine temsilin önem kazandığı post modern dönemde göz önünde bulundurulması gereken iki yeni tutum ortaya çıkmıştır.⁹⁵ Birincisi felsefi-teolojik düzeyde ateizmi itiraf etmemekle birlikte tanrısız yapabilme ve yaşayabilme idealini ifade edecek şekilde dine karşı oluşan *ilgisizliktir*.⁹⁶ Bu konuda John Searle (John Stuart Mill ve Bertrand Russell'in geleneksel dine karşı polemik niteliğinde ve oldukça sağlam bir üslupla saldırıya geçtikleri dönemleri anlatırken) akademi-de hâkim hale gelen söz konusu durumla ilgili bir tespitte bulunmaktadır. John Searle şunları söylemektedir:

Bugünlerde hiç kimsenin dine aldıracağı yok; Peki, ne oldu da böyle bir durum ortaya çıktı? Sanırım çoğu kişi Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da nüfusun daha eğitilmiş kesimleri arasında dini inancın düşüşte olduğuna inanmaktadır. Belki de doğrudur; fakat bana öyle geliyor ki dini iştiağ her zamanki kadar güçlüdür ve her türlü ilginç formda kendini göstermektedir. Dini inançtaki bir azalmadan çok daha radikal bir şeyin meydana geldiği kanaatindeyim. Toplumun eğitilmiş üyeleri olan bizlere göre, dünya gizemli olmayan bir yer haline gelmiştir. Daha doğrusu artık dünyada gördüğümüz gizemli şeyleri doğüstü bir anlamın dışavurumları olarak görmemekteyiz. Artık tuhaf olayları mucize dilinde Tanrı'nın söz edimlerini icra etme durumları olarak düşünmüyoruz. Tuhaf olaylar artık sadece anlamadığımız olaylardır. Bu nedenle dinin bir zamanlar taşıdığı şekilde artık herkesçe

92 Julian Baggini, *Atheism: A Very Short Introduction* (New York: Oxford University Press, 2003), 74.

93 Alexis Carrel, *İnsan Denen Meçhul* (İstanbul: 1973), 329.

94 Julian Baggini, *Atheism: A Very Short Introduction* (New York, Oxford Üniversitesi Press, 2003), 73.

95 Zygmunt Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ts.) 40, 64-65, 159, 274, 285; Necmi Zeka, *Postmodernizm* (İstanbul: Kıyı Yayınları, 1994), 8; F. Nietzsche, *Güç İstenci*, çev. Sedat Umran (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002), 282.

96 Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, 243.

önem taşımayacak derecede dünyanın gizemden arındırılmış hale gelmesi, hepimizin ateistleştigiinden çok, bu konuların bizim için farklı bir anlama sahip olması derecesinde ateizmin ötesine geçtiğimizi göstermektedir.⁹⁷

John Searle, bu durumu *dünyanın gizemden arınması* şeklinde ifade etmektedir. Ancak felsefi-teolojik düzlemde başvuru bu tavır esasında Tanrı fikrinin defonksiyonudur. Bu yaklaşıma göre Tanrı'nın var olmasının, sessiz veya gizli kalmasının bir önemi bulunmamaktadır.⁹⁸ Zira rasyonel bir dünyada dinin kullanılacağı çok az yer kalmıştır.⁹⁹ Öte yandan Tanrı fikrinin bilimsel düşüncenin merkezini belirlediği dönemler geride kalmıştır. Bu yüzden *Tanrı görmezden* gelinmektedir.¹⁰⁰ Bu tespiti John Searle şu şekilde gerekçelendirmektedir:

Tanrı'nın var olduğu ortaya çıksa bile, bize göre tıpkı herhangi bir olgu gibi doğal bir olgu olmak durumunda kalırdı. Evrendeki dört temel kuvvete yani yer çekimi, elektromanyetik, zayıf ve güçlü nükleer kuvvetlere, bir beşincisini yani ilahi kuvveti, ekleyecektik. Ya da daha muhtemeldir ki, diğer kuvvetleri ilahi kuvvetin formları olarak görecektik. Bütün fizik, artık ilahi fizik olsa da, yine de durum böyle olacaktı. Doğüstü bir şey mevcut olsaydı bile, o da doğal olmak zorunda kalacaktı.¹⁰¹

John Searle'nin gerekçesini desteklemesi anlamında Hannah Arendt'in aşağıdaki tespitine yer vermek gerekebilir:

Bu kayıp kesindir. Zira dünyamız yeniden dindarlaşırsa bile, ya da dünyamızda sahici iman varlığını hâlâ ne denli sürdürürse sürdürsün veya ahlaki değerlerimiz dini sistemlerimize ne denli kök salarlarsa salsınlar, cehennem korkusu artık çoğunluğun eylemlerine ket vurabilecek ya da tersine uyabilecek nedenler arasındayermamaktadır.¹⁰²

Postmodern dönemde dine karşı oluşan derin ilgisizliğin bir diğer biçimi ise empati duygusunun yitimi ile ortaya çıkmaktadır. Empati yoksunluğu çocukluk döneminde çeşitli risklerle karşılaşmış kendini koruma konusunda aşırı hassaslaşan bireyler ile her türlü isteği ailesi tarafından karşılanmış doyumcul bireyler arasında oluşmaktadır.¹⁰³ Bu durumdaki insanlar, eğer çevrelerini saran varlık dünyası ile duygudaşlık ilişkisi kurmalarını sağlayacak derecede empati bilincini kazanmamışlarsa, içinde yaşadıkları toplum, tabiat ve kutsala karşı yabancılaşabilmekte,

97 John R Searle, *Zihin, Dil ve Toplum*, çev. Alaaddin Tural (İstanbul: Litera Yay., 2006), 48.

98 Yaratılış 16/1-4, 15-16; E. J. Fitzpatrick, "The Onus of Proof in Arguments About the Problem of Evil", *Religious Studies* 17 (1981): 25; Lucien Goldmann, *The Hidden God: A Study of Tragic Vision in the Pensées of Pascal and the Tragedies of Racine* (New York: Routledge, 2013); Grant Adamson, *Histories of the Hidden God: Concealment and Revelation in Western Gnostic, Esoteric, and Mystical Traditions* (New York: Routledge, 2014).

99 Bauman, *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*, 246.

100 Rudolf Bultmann, "Protestan Theolgy and Atheism," *The Journal of Religion* 52/4 (1972): 331.

101 Searle, *Zihin, Dil ve Toplum*, 46.

102 Hannah Arendt, *Geçmişle Gelecek Arasında*, çev. B. Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 185-186.

103 Baron-Cohen, Simon, *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty* (New York: Basic Books, 2011), 197.

toplumun kutsal kabul ettiği inanç ve değerlere karşı beklenen duyguları geliştirmeyi reddedebilmektedirler. Zira “single-minded” olarak ifade edilen tekçi düşünme biçiminde, kendinden başkasını göremeyen empati yoksunluğunda, başka varlıkların nerede bulunduğu, hatta var olup olmadığına bir önemi bulunmamaktadır.¹⁰⁴ Bu nedenle empati yoksunluğunun Tanrı’ya karşı ilgisiz kalabilme nedenlerinden biri olması mümkündür.

Tanrı’ya karşı *ilgisizlik* ve *duyarsızlık* tutumları psiko-sosyal değer krizlerinin bir tezahürüdür. Bir diğer değer krizi biçimi ise insanların, onlar herhangi bir değişim imkânından umutlarını kestikleri zaman *kalbin nedenleri* diyebileceğimiz ve kimi zaman rasyonel olarak izah edemeyeceğimiz teamüllerin devreye girmesi ile ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁵ Buradaki değer krizinden bireylerin sosyalleşme biçimi, mizaçları, dinin getireceği yükümlülüklerle karşı çekinceler, psişik travmalar, aile problemleri, kusurlu baba faktörü, oedipus kompleksi gibi nedenler inançsızlık tepkilerine dönüşebilmektedir.¹⁰⁶ Dolayısıyla on beş yaşındaki bir gencin ateizmi kabul etmesini Tanrı’nın varlığı hakkında yeterli kanıt bulamadığı gerekçesine bağlaması gerçekçi bir neden olmayabilir.¹⁰⁷ Burada, Tanrıya karşı mesafeli durmanın altında, kusurlu baba faktörü bir neden olabilir. Aşına olduğumuz ifadelelerinden birinde Sigmund Freud “bireyin tanrı ile olan kişisel ilişkisinin babasıyla olan ilişkisine bağlı olduğunu” söylemiştir.¹⁰⁸ Aşağıda Paul Witz’in kusurlu baba faktörü ile ilgili verilmiş açıklamaları Freud’un ifadelerini açıklamak için seçilmiştir.

Bir ateist olmak için yüzeysel güdüler yaygın olmakla birlikte, yine de birçok durumda derin ve rahatsız edici psikolojik unsurların etkili olduğunu belirtmek gerekir. “Kusurlu baba” hipotezini ortaya koymak her ne kadar kolay olsa da her bireysel vakanın altında yatan zorluk, acı ve karmaşayı unutmamalıyız. Ateist olmaları, babası tarafından reddedilme, inkâr edilme, nefret edilme, manipüle edilme veya fiziksel ya da cinsel istismara maruz kalma koşullarına bağlı olanlar için anlayışlı ve merhametli olunmalıdır. Kesinlikle, bir çocuk için kendi babasından nefret etmeye itilmek veya babasının zayıflığı nedeniyle umutsuzluğa mahkûm edilmek büyük bir trajedidir. Sonuçta, çocuk sadece babasını sevmek ister. Bu nedenle Tanrı’nın sevgisi tarafından kutsanmış mümin bir kimse, ateist oluşu bu tür deneyimlere dayanan herhangi bir inançsız için dua etmelidir.¹⁰⁹

Postmodernizmde hakikatin akışkan olması durumu sabit yargılarda bulunma konusunda temkinli olmayı gerektirmektedir. Zira eski kavramlarla yeni an-

104 Baron-Cohen, Simon. *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty*, 15-16.

105 Blaise Pascal, *Pensees*, çev. Honor Levi (New York: Oxford University Press, 1995), 35, 61, 92-93; Viktor Brochard, *Yanlış Üzerine Deneme* (İstanbul: İdeal Matbaa, 1943), 128.

106 Paul C. Witz, “Ateizm Psikolojisi”, çev. Kenan Sevinç, *Çanakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2013).

107 Flew, *Yanılmışım Tanrı Varmış*, 52.

108 Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Öteki Yayınevi, 1999), 213.

109 Witz, “Ateizm Psikolojisi”, 146.

lamların yaşatıldığı akışkan modernitede insanlar, nesnel hakikatler yerine rolleri tarafından yönetilmektedirler.¹¹⁰ Bu nedenle insanlar, rolleri gereği, aynı anda hem ateist hem de teist görünebildikleri için bu tavırda hakiki bir ateizm biçimi aramak yanıltıcı olabilir.¹¹¹ Öte yandan psiko-sosyal kaygıların, öfkelerin ve hayal kırıklıkların Tanrı'nın inkârı üzerinden ifade edildiği Postmodern dönemde, tepkinin yöneltildiği odak noktası, Tanrı'nın ontolojik hakikatinden ziyade muhatapların zihnindeki tanrı tasavvuru olduğunu hatırd tutmak gerekecektir. Zira teoloji her zaman teoloji için olmayıp kimi zaman antropolojinin ifade edilmesinde başvuru bir araç olmaktadır. Bu nedenle Tanrı'yı inkâr eylemi burada psiko-sosyal unsurları dile getirmenin, ondan haber vermenin veya şikâyeti dile getirmenin bir vasıtasıdır. Dolayısıyla bir genç için babanın kusurları Tanrı'nın ölümü ifadesine bürünebilmekte, bir işçi için patronun emek sömürüsü ahiret inancının anlamsızlığına evrilebilmekte, bir genç için özgürlüğü kısıtlayıcı önlemler Tanrı'ya aldırma veya küsmeye eylemine dönüşebilmektedir.

Sonuç

Çözumsuzlüğün sebebi çoğu zaman problemleri görememekten kaynakladığı için bu çalışmamızda ateizme neden olan muhtemel problemleri gösterebilmek çabasına odaklandık. Zira problemleri görebilmek çözüm yolunu göstermek anlamına gelecekti. Bu nedenle *kusurlu tanrı tasavvuru* ve *psiko-sosyal değer krizi* iddialarını öne sürerek ateizm düşüncesinin sadece metafiziksel problemlere dayanmadığını tespit etmeyi hedefledik. Bu bağlamda ilk olarak geçmişten günümüze teizm ve ateizm geriliminin ortaya çıkış nedenlerini ifade etmek için ateizm kavramının belli zaman, zemin ve zihniyet koşulları içerisindeki kullanım biçimlerine yer verdik. Bu süreçte Tanrı'nın hakikati ile ilgili tasavvur çabalarını epistemolojik mecrasından çıkarıp onları bir gerilim haline dönüştüren hususların antropolojik gerekçeler olduğunu fark ettik. Bu yüzden çok katmanlı bir problemler dizisinin ideal konuşma ortamını tahrip ettiği oranda asıl problem olan metafiziksel probleme inmeyi engellediğini tespit ettik.

Ateizm-Teizm geriliminin doğrudan Tanrı'nın hakikati ile ilgili bir problem olmadığını iddia ettiğimizde bunun en belirgin kanıtının, Roma döneminde ateist olarak itham edilen Hıristiyanların durumu olduğunu söyledik. Orta Çağ'a geldiğimizde ateizmin semavi dinler arasında veya aynı dinin hâkim olduğu alanlarda harici bir problemden ziyade aynı dini paylaşan insanların birbirlerine karşı kullandıkları ilhad, irtidat, zındık, dinsiz gibi kavramlar üzerinden ifade edildiğini ortaya koyduk. Bu nedenle inançsızlık denilince hemen akla ateizm gelmemesi gerektiğini, zira dinler arasında hatta aynı din içinde bir *itham* olarak kullanıla-

110 Zygmunt Bauman, *Liquid Modernity* (Malden: Blackwell, 2006), 16-34; C. N. de Groot, "Three Types of Liquid Religion", *Implicit Religion* (2008): 278.

111 Bauman, *Liquid Modernity*, 203; de Groot, "Three Types of Liquid Religion", 278.

bildiği için ateizmin bazı durumlarda bir politik ideoloji olarak da yer bulduğunu ifade ettik.¹¹² Modern dönemlerde ise ateizmin, bütün Orta Çağ boyunca arkasına Tanrı'nın beşer algısındaki bir kesitini ebedi hakikat olarak almış insanların başka insanları katı hakikatperestlik duvarları ile kapatmalarına karşı bir yol arayışına dönüştüğünü, bu nedenle geçmiş dönemin kusurlu tanrı tasavvurlarının on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan pozitivist dünya görüşüne uzun bir dönem boyunca haksız bir meşruiyet alanı sağladığını fark ettik.¹¹³

“Tanrı tasavvurları” ile “Tanrı'nın kendisi”nin aynı şeyler olmadığını söylerken Tanrı konusunda birbirinden farklı birçok felsefi-teolojik yaklaşımın ortaya çıkmasını bu iddiamızın doğruluğuna kanıt olarak gösterdik. Fakat öte yandan teizm ile ateizm arasında var olan ve sanki nedenler ortadan kaldırıldığında inançsızlığın doğal olarak biteceğini ima eden gerilimlerin sürdüğünü tespit ettik. Kuşkusuz klasik ve modern dönemde süregelen inanç geriliminden çıkış için inanç ahlakı temelinde bir takım argümanlar ileri sürmek mümkündür.¹¹⁴ Ancak on beş yaşında bir gencin ateizmi kabul etmesini Tanrı'nın varlığı hakkında yeterli kanıt bulamadığı gerekçesine bağlamasının esasında değer atfetmeyi hak eden insani bir temele sahip olduğunu fark ettiğimizde, ateizm problemine yol açan *psiko-sosyal değer krizinin* önemsenmesi gerektiği sonucunu elde ettik.¹¹⁵

Son olarak *kusurlu tanrı tasavvurları* ile *psiko-sosyal değer krizinin* deizm ve ateizm problemini alevlendirdiği postmodern zamanlarda, İslam İlahiyatının *Tanrı'nın sessizliğini* gerekçe edinmiş ateizm ile *Tanrı'nın gizliliğini* gerekçe edinmiş deizm arasında bir çıkış yolu bulma görevi ile karşı karşıya olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Ancak İslam İlahiyatının bu görevi tek başına gerçekleştirmesi mümkün değildir. Zira hakikat yerine temsilin önem kazandığı post modern zamanda ateizm meselesi artık sadece teolojik bir problem değildir.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. *Müslüman Kültürde Kurana Yabancılaşma Süreci*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Alatlı, Alev. *Batıya Yön Veren Metinler*. 2010.
- Andrés, Julián ve González Holguín. *Cain, Abel, and the Politics of God*. New York: Routledge, 2017.
- Arendt, Hannah. *Geçmişle Gelecek Arasında*. Çeviri: B. S. Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Armstrong, Karen. *Tanrının Tarihi*. Çeviri: Oktay Özel, Hamide Koyukan ve Kudret Emiroğlu. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.

112 Sanford, “Atheism”, 1:174.

113 Alfred Jules Ayer, *Dil, Düşünce, Doğruluk* (İstanbul: Metis Yay., 1998), 24.

114 Abdulkadir Tanış, “İnanma İradesi: William James’in İmanın Pragmatik Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016): 179-203.

115 Witz, “Ateizm Psikolojisi”, 134.

- Ayer, Alfred Jules. *Dil, Düşünce, Doğruluk*. Çeviri: Vehbi Hacıkadıroğlu. İstanbul: Metis Yay, 1998.
- Baggini, Julian. *Atheism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press, 2003.
- Bauman, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Malden: Blackwell, 2006.
- Bauman, Zygmunt. *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. Çeviri: İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ts.
- Berger, Peter L. *Kutsal Şemsiye*. Çeviri: Ali Coşkun. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2000.
- Bremmer, Jan N. "Atheism in Antiquity". *The Cambridge Companion of Atheism*. Editör: Michael Martin. UK: Cabridge UP, 2007.
- Bultman, Rudolf. *Remythologizing Theology*. New York: Cabridge Unv. Press, 2001.
- Bultman, Rudolf. "Protestan Theolgy and Atheism". *The Journal of Religion* 52/4 (1972).
- Campell, Joseph. *Tanrının Maskeleri: Batı Mitolojisi*. Çeviri: Kudret Emiroğlu. Yy., ts.
- Carrel, Alexis. *İnsan Denen Meçhul*. Çeviri: Refik Özdemir. İstanbul: 1973.
- Coşkun, İbrahim. "Dünyevî İslâm'ın Pratiği Önünde Bir Engel: Otokratik Tanrı Tasavvuru". *Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu*. 2003.
- Dawkins, Richard. *Tanrı Yanılgısı*. Çeviri: Tunç Tuncay Bilgin. Ankara: Kuzey Yay, 2012.
- de Groot, C. N. "Three Types of Liquid Religion". *Implicit Religion* (2008): 277-296.
- Düzgün, Şaban Ali. *Sosyal Teoloji*. Ankara: Lotus Yayınları, 2012.
- Ebu'l-Beka, Eyub bin Musa el Huseyni (h. 1095). *el-Külliyat Mucem fi Mustalahat ve'l-Furug el-Lugavviye (Mustalahat)*. Editör: Adnan Değiş ve Muhammed Masri. Kum: Müessesetü'r-Risale, 1433.
- Encyclopedia of Islam and the Muslim World*. Editör: Richard C. Martin. New York: Macmillan Reference USA, 2004.
- Fitzpatrick, F. J. "The Onus of Proof in Arguments about the Problem of Evil". *Religious Studies* 17 (1981).
- Flew, Anthony. *Dictionary of Philosophy*. New York: Macmillan, 1979.
- Flew, Anthony. *Yanılmışım Tanrı Varmış*. Çeviri: Hasan Kaya ve Zeynep Ertan. İstanbul: Profil Yayınları, 2014.
- Freud, Sigmund. *Dinin Kökenleri*. Çeviri: Selçuk Budak. İstanbul: Öteki Yayınevi, 1999.
- Garaudy, Roger. *Yobazlıklar*. Çeviri: Cemal Aydın. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı Yay, 2016.
- Goldmann, Lucien. *The Hidden God: A Study of Tragic Vision in the Pensees of Pascal and the Tragedies of Racine*. New York: Routledge, 2013.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993.
- Grant Adamson. *Histories of the Hidden God: Concealment and Revelation in Western Gnostic, Esoteric, and Mystical Traditions*. New York: Routledge, 2014.
- Habermas, Jürgen. *Bilgi ve İnsansal İlgiler*. Çeviri: Celala A. Kanat. İstanbul: Küyerel Yayınları, 1997.
- Harris, Sam. *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*. New York: W.W. Norton, 2004.
- Houle, Michelle M. *God and Goddesses in Greek Myhtology*. London, England: 2001.
- Hyman, Gavin. *Ateizmin Kısa Tarihi*. Çeviri: Dilek Şendil. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2010.
- Hyman, Gavin. *Atheism in Modern History*. Editör: Michael Martin. New York: Cabridge Unv. Press, 2007.
- İsfehani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyn bin Muhammed Maruf bi'l-Rağıb (h. 502). *el-Müfredat fi*

- Garibi'l-Kuran (Mustalahat)*. Editör: Muhammed Seyyid Keylani. Beyrut: Daru'l-Marife, ts.
- Martin, Michael. *Atheism: A Philosophical Justification*. Philadelphia: Temple UP, 1990.
- Mawson, T. J. *Belief in God*. Oxford Univ. Press, 2005.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *Bilgi ve Kutsal*. Çeviri: Yusuf Yazar. İstanbul: 2012.
- Nisbett, Richard. E. *Düşüncenin Coğrafyası*. Çeviri: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Varlık Yayınları, 2015.
- Pascal, Blaise. *Pascal's Pensees*. Çeviri: Honor Levi. New York: Oxford University Press, 1995.
- Razi, Ebu Abdullah Muhammed bin Ömer bin Hüseyin Fahreddin (h. 606). *el-Muhassal fi Efkarı'l-Mutakaddimin ve'l-Mutaahirin*. Çeviri: Taha Abdurrauf Sad. Kahire: Mektebetu Külliyyati'l-Ezher, ts.
- Sanford, David. "Atheism". *The Encyclopedia of Philosophy*. Editör: Paul Edwards. New York: Mc Millan, 1967.
- Searle, John R. *Zihin, Dil ve Toplum*. Çeviri: Alaaddin Tural. İstanbul: Litera Yay, 2006.
- Skinner, Quentin. *Çağdaş Temel Kuramlar*. Çeviri: Ahmet Demirhan. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Smart, J. J. C. ve J. J. Haldane. *Atheism and Theism (Great Debates in Philosophy)*. Blackwell: 2002.
- Smith, George H. *Atheism: The Case Against God*. Prometheus Book, 2003.
- Steele, David Ramsey. *Atheism Explained From Folly to Philosophy*. Illinois: Open Court Publishing Comp, 2008.
- Stein, Gordon. "The Meaning of Atheism and Agnosticism". *An Anthology of Atheism and Rationalism*. Editör: Gordon Stein. New York: Prometheus Book, 1980.
- Tanış, Abdulkadir. "İnanma İradesi: William James'in İmanın Pragmatik Savunusu Üzerine Bir Değerlendirme". *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016): 179-203.
- Topaloğlu, Aydın. *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Ateizm ya da Teizm*. İstanbul: Kaknüs Yay, 2001.
- Unwin, Stephan D. *Tanrının Olasılığı*. Çeviri: Nurfer Çelebioğlu ve Alican Yaman. İstanbul: 2005.
- Viktor Brochard. *Yanlış Üzerine Deneme*. Çeviri: Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: İdeal Matbaa, 1943.
- Walters, Kerry. *Atheism: Guide For The Perplexed*. New York: Continuum International Publishing, 2010.
- Witz, Paul C. "Ateizm Psikolojisi". Çeviri: Kenan Sevinç. *Çanakkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2/2 (2013).
- Zeka, Necmi. *Postmodernizm*. İstanbul: Kıyı Yayınları, 1994.